

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja

**SOCIOLOŠKO
NASLEĐE
VOJINA MILIĆA –
100** godina od rođenja

Urednice: Željka Manić i Anđelka Mirkov

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet | 2022

1838

S

ociološko nasleđe
Vojina Milića –
100 godina od rođenja

*Urednice:
Željka Manić i Anđelka Mirkov*

*Sociološko nasleđe Vojina Milića –
100 godina od rođenja*
Urednice: Željka Manić i Anđelka Mirkov
Prvo izdanje, Beograd 2022.

Izdavač

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Institut za sociološka istraživanja
Čika Ljubina 18–20,
Beograd 11000, Srbija
www.f.bg.ac.rs

Za izdavača

Prof. dr Danijel Sinani
dekan Filozofskog fakulteta

Recenzenti

Prof. dr Marija Bogdanović, profesorka emerita,
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Prof. dr Božo Milošević, redovni profesor u penziji,
Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet
Prof. dr Dušan Mojić, redovni profesor,
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Fotografija na korici

Fotografija Vojina Milića iz porodičnog albuma,
koju je ustupio Dušan Milić

Dizajn korice

Ivana Zoranović

Lektura i korektura

Nevena Mrđenović

Priprema za štampu

Dosije studio, Beograd

Štampa

JP Službeni glasnik, Beograd

Tiraž

200

ISBN

978-86-6427-259-9

Izdavanje knjige je finansijski pomoglo
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

SADRŽAJ

7 | Umesto uvoda

I SOCIOLOŠKA TEORIJA

11 | *Aleksandra Marković, Andrej Kubiček*
Još jedan pogled na (zaboravljenu) teoriju o društvenoj strukturi – Vojin Milić u peru savremenih domaćih sociologa

31 | *Dragana Gundogan*
Doprinos Vojina Milića izučavanju horizontalnih obrazovnih nejednakosti u okviru visokog obrazovanja

II METODOLOGIJA SOCIOLOŠKIH ISTRAŽIVANJA

47 | *Jasmina Petrović*
Stvaranje kredibilne iskustvene evidencije za sociološka istraživanja: doprinos Vojina Milića razvoju metodoloških načela i istraživačke prakse

63 | *Vladimir Ilić*
Milićevo shvatanje komplementarnosti i triangulacija kod kombinovanih (*mixed methods*) istraživanja

73 | *Nemanja Zvijer*
Mogućnosti upotrebe vizuelnih metoda u sociologiji

III SOCIOLOGIJA SAZNANJA I SOCIOLOGIJA NAUKE

93 | *Jovo Bakić*
Uticaj reakcionarnih ideja Nikolaja Velimirovića i Justina Popovića na organizacije krajnje desnice u postsocijalističkoj Srbiji

105 | *Jelena Pešić*
Doprinos Vojina Milića proučavanju globalnih nejednakosti u proizvodnji znanja: teorijsko razmatranje upotrebe konceptualnog para središte–periferija u proučavanju organizacije nauke

- 127 | *Sanja Petkowska*
Proučavanje naučnoistraživačke politike perifernih zemalja
u radu Vojina Milića
- 141 | *Željka Manić*
Milićev doprinos naukometriji

Vladimir Ilić¹

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet
Odeljenje za sociologiju

Milićevo shvatanje komplementarnosti i triangulacija kod kombinovanih (*mixed methods*) istraživanja²

Apstrakt: Kombinovani metodi (*mixed methods*) se razvijaju od devedesetih godina 20. veka, da bi danas bili čvrsto institucionalizovani. Vojin Milić je svoju metodološku zamisao razvijao između 1954. i 1965. godine, u vreme dominacije kvantitativnog pristupa. Nekoliko pitanja se ovde javljaju kao tačke preloma u razvoju savremene sociološke metodologije: odnos prema epistemološkim pretpostavkama socioloških istraživanja (pragmatizam *vs.* pozitivistički i kasnije dijalektički marksizam), shvatanje posmatranja kao (u Milićevom slučaju) osnove sociološkog empirijskog istraživanja, validnost *vs.* teorijska adekvatnost, i triangulacija *vs.* komplementarnost primene različitih izvora i načina prikupljanja podataka. Poređenjem sličnosti i razlika u shvatanjima jednog značajnog metodologa i jednog usmerenja u savremenoj metodologiji može se produbiti shvatanje navedenih metodoloških dilema.

Ključne reči: Vojin Milić, kombinovani metodi (*mixed methods*), validnost, triangulacija, komplementarnost

Kod vremenskih poređenja uvek postoje rizici: prvo, treba imati u vidu da danas u nauci postoji anglistički provincijalizam. Odsustvo iole šire primene ne-engleskih svetskih jezika sužava vidokrug i perspektive. Vojin Milić je vrlo uspešno koristio literaturu na engleskom, francuskom, nemačkom i ruskom jeziku. Za potrebe izrade naučnog rada o Znanjeckom (Znaniecki) naučio je da čita i poljski jezik. Delom i zbog toga njegovo metodološko stanovište kompleksnije je i produbljenije od većine drugih.

1 vilic@f.bg.ac.rs

2 Rad je nastao u okviru naučnoistraživačkog projekta „Čovek i društvo u vreme krize“, koji finansira Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Osim toga, treba podsetiti da u vreme nastanka Milićeve metodološke zamisli (1954–1965) nisu postojali kao formiran i distinktivni ni kvalitativni ni kvantitativni pristup, a još manje kombinovani pristup. To ne znači da nije bilo rasprava o komplementarnoj upotrebi podataka u kvantitativnom i u kvalitativnom obliku: na Vojina Milića je uticao tekst A. Bartona i P. Lazarsfelda (Barton & Lazarsfeld, 1955); on je bio upoznat i sa pokoljenje starijom raspravom u okviru *Social Science Research Councila* iz 1938, za koju je H. Blumer napisao uvodnu monografsku studiju (Blumer, 1938).

Operacionalizam, integracija, triangulacija

Mene razmatranje osobnosti kvantitativnog, kvalitativnog i kombinovanog pristupa vodi do zaključka da su sva tri zasnovana na operacionalizmu: naime, tip merila određuje u koji pristup (ili, kako se danas piše: paradigmu) neko istraživanje spada. Posledice ateorijskog operacionalizma su jasne, kako one koje proizlaze iz odsustva teorijskog usmeravanja, tako i one po samu teoriju, koja često ostaje nedodirnutu uveliko praktičnim, evaluativnim istraživanjima, u okviru sva tri pristupa, a posebno u okviru *mixed methods research* (MMR).

Nekada sam pisao drugačije (Ilić, 2000; Ilić, 2004), pre svega pod uticajem Čarlsa Ragina (Charles Ragin) (Ragin, 1987; Ragin, 1994; Ragin and Amoroso, 2011). Pisao sam da je na logičkom i epistemološkom planu prednost kvantitativnog pristupa to što omogućuje rigorozno testiranje više rivalskih hipoteza, a da je uporedna prednost kvalitativnog pristupa što omogućuje modifikovanje polazne hipoteze, preko veće osetljivosti za neočekivana otkrića (*serendipities*). Promenio sam mišljenje. Sada mislim da je i kvantitativni pristup otvoren prema neočekivanim otkrićima, kao i da kvalitativni pristup može da posluži za pouzdano testiranje hipoteza.

Ad rem: metodološki uže posmatrano, ovde se javljaju dva osnovna terminološka pitanja. Prvo, da li problem integracije metoda i znanja, razvijen u okviru metodologije kombinovanih istraživanja, treba posmatrati kao sinonim za triangulaciju?! Treba reći da se nekad umesto triangulacije pri metodološkom osmišljavanju kombinovanih istraživanja koristi pojam integracija. Najbolji primer je možda rad koji su napisali Moran-Elis i saradnici (Moran-Ellis *et al.*, 2006), u kojem se pojam triangulacija javlja samo u naslovu članka, dok se kroz ceo tekst provlači pojam integracija. Drugo pitanje je neposrednije vezano za naslov teksta: naime, treba li komplementarnost izvora i načina prikupljanja podataka tretirati kao sinonim za triangulaciju na polju stvaranja iskustvene

evidencije?! Jasno je da je triangulacija, uz ovako određenu komplementarnost, širi pojam, samo stoga što nisu pomenuti komplementarnost metoda na planu analize uzročnih odnosa, ili komplementarnost uvida više istraživača o istom pitanju, ili, napokon, teorijska komplementarnost?! Kolege Vidicki i Stojšin upozoravaju da, „zbog toga što je cilj upotrebe različitih metoda u triangulaciji da se konvergira ka jednom odgovoru na istraživačko pitanje, u literaturi se često konvergencija smatra sinonimom za triangulaciju. Drugim rečima, proveravanje rezultata i povećanje njihove reprezentativnosti bilo je prvobitna svrha ove strategije” (Vidicki & Stojšin, 2021: 10). Ponekad se, kao kod Denzina, triangulacija vidi kao podređena validaciji, odnosno onome što Vojin Milić naziva teorijskom adekvatnošću (Denzin, 1978).

Saglasnost o ovim pojmovnim distinkcijama ne postoji u metodologiji kombinovanih istraživanja. Komplementarnost ili konvergencija primene različitih metoda (Milić bi napisao: postupaka) nisu sporne. Razlikovanje unutarmetodske od međumetodske triangulacije takođe nije upitno. Ovde se unutarmetodska triangulacija (npr. primena različitih skala za merenje neke pojave u istom istraživanju) zaista razlikuje od komplementarnosti, koja skoro da po definiciji podrazumeva primenu više metoda (ili postupaka), od kojih svaki ima svoje prednosti i nedostatke.

Ovde je važno sledeće: da li se integracija u ovom kontekstu može tretirati kao sinonim za komplementarnost?

Vidicki i Stojšin pišu sledeće: „Kada je reč o kritici upotrebe triangulacije u društvenim naukama, ona se pretežno odnosila na to da različite teorije i metodi počivaju na potpuno drugačijim ontološkim i epistemološkim pretpostavkama. Istraživači moraju biti svesni te razlike, jer u suprotnom mogu nastati veliki problemi tokom samog istraživanja koji najčešće ostaju neprepoznati i utiču na rezultate (Blaikie, 1991: 115). Pored toga, Denzinovo uverenje da teorijska triangulacija redukuje pristrasnost, dok triangulacija metoda povećava validnost rezultata naišla je na osporavanje pojedinih metodologa (npr. Fielding & Fielding, 1986). Upotreba različitih teorija dovodi do šire slike o problemu koji se ispituje, ali ne znači da je slika koja se dobija objektivnija. S druge strane, upotreba različitih metoda u istraživanju povećava domet i dubinu podataka o nekoj pojavi, ali ne znači nužno preciznost tih podataka. Zbog svega navedenog, triangulaciju kao strategiju treba pažljivo koristiti u društvenim naukama, imajući uvek u vidu različitost filozofskih pretpostavki u okviru kojih su nastali određeni metodi i teorije” (Vidicki & Stojšin, 2021:12).

Ovde se mora staviti jedna zagrada: s pitanjima pokrenutim na ovom mestu u tesnoj vezi su problemi odnosa prema epistemološkim pretpostavkama sociologije. Ako se vrši poređenje sa Milićevom zamisli, onda je

u pitanju odnos između pragmatizma u slučaju kombinovanih istraživanja i, prvo pozitivističkog, a kasnije dijalektičkog marksizma u Milićevom stanovištu. O ovome je vođena polemika devedesetih godina (Kuljić, 1997; Popović, 1999).

Da se ponovo vratim na interpretaciju Vidickog i Stojšin. Neophodno je da navedem delove svog teksta kojeg sam u rukopisu predao časopisu *Sociologija*: „Dakle, kakve veze ima ideja o triangulaciji (za koju se tvrdi da je nastala krajem 20. veka) kao osnov za ‘treći, distinktivni pristup’? Naši autori, pozivajući se na Dženifer Grin (Jennifer Greene), kao razloge za kombinovanje ‘kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja’ kroz triangulaciju navode konvergenciju (dodatno potkrepljivanje), povećanje komplementarnosti rezultata, preoblikovanje istraživačkog pitanja, ‘proširenje opsega istraživanja upotrebom različitih metoda za različite delove istraživanja’ i ‘razvoj koji označava proces u kojem se rezultati jednog metoda koriste pri upotrebi nekog drugog metoda’. Šta je ovde distinktivno za kvantitativni, za kvalitativni, ili za kombinovani pristup? Svi nabrojani razlozi za triangulaciju korišćeni su u ozbiljnim sociološkim i antropološkim istraživanjima kao osnov komplementarne primene različitih izvora i načina prikupljanja podataka mnogo pre nastanka tri pomenute orijentacije i pre prve upotrebe pojma triangulacija u sociološkoj metodologiji” (Ilić, 2022).

Potreban je još jedan navod iz ovog rukopisa: „Želim samo da naglasim da je triangulacija (ili komplementarnost, bilo izvora i načina prikupljanja podataka, ili drugih postupaka), pitanje u logičkom pogledu opštije i drugačije od problema odnosa kvantitativnih, kvalitativnih, multimetodskih i pomešanih (ili mešovitih, ili kombinovanih) istraživanja. Triangulacija je neposredno vezana za validaciju (pitanje da li se istražuje ono za šta se tvrdi da se istražuje), kao i za jedan aspekt objektivnosti (odnosno: za sveobuhvatnost) naučnog saznanja (Za novije rasprave o pomenutim pitanjima *vid.* Morgan, 2017). Multimetodski i kombinovani metodi spadaju u pitanja teorije naučnog obaveštenja, odnosno u oblast sociološke metodologije koju bi Dirkem (Durkheim) nazvao ‘pravilima koja se odnose na posmatranje društvenih činjenica’. Drugim rečima, za razliku od triangulacije, potonja pitanja neposredno su vezana za epistemološke osnove tipova merenja i njihovih istraživačkih posledica (preuzeto iz Ilić, 2022). Neki autori, kao Mendi Arčibald (Mandy Archibald), naglašavaju značaj ‘triangulacije istraživača’, navodno posebno značajne za primenu kombinovanih metoda, gde jedan istraživač pokazuje ‘kombinovano-metodski način mišljenja’ (Archibald, 2016)” (Ilić, 2022).

Vidljivo je da je ovde ključna reč triangulacija.

Danas se, kako je pisao Alan Bryman (Alan Bryman), tvrdi da se triangulacija uveliko razlikuje u zavisnosti od toga da li se primenjuje u okviru kvalitativnog ili kvantitativnog pristupa. U prvom slučaju se kao njen cilj određuje postizanje celovitosti, a u drugom ostvarivanje potvrđenosti obaveštenja (Bryman, 2007).

Posledica ovakvog metodološkog uvida jeste usredsređivanje triangulacije na nivo pojedinačog istraživača, a ne celog istraživanja. U tom smislu se piše o obuci i iskustvu sociologa da više veruju numeričkim ili podacima izraženim u verbalnoj formi, što vodi do nipodaštavanja rivalskog pristupa, odnosno, kada su u pitanju kombinovana istraživanja, do njihove „treće krize” (Bryman, 2007).

Triangulacija i paradigme

Drugi problem je veza triangulacije pri primeni kombinovanih istraživanja sa paradigmama. Pritom se kvalitativni, kvantitativni i kombinovani metodi određuju kao paradigme. U jednom od najviše navođenih napisa pedagog Dženifer Grin naglašava da je „paradigma pogled na svet koji uključuje filozofska i društveno-politička pitanja, dok je metodologija istraživanja opšti pristup naučnom proučavanju koji uključuje preferencije za široka pitanja u istraživačkom procesu.” Ovde se metodi istraživanja vide kao „specifične strategije za izvođenje istraživanja” (Green, 2006: 94). Koliko vidim, ovde su pomešani odredba metodologije i metoda; Milić je uvek podsećao na sraslost pojedinih metoda istraživanja sa određenim teorijskim stanovištima. Kod metodologije MMR ova razlika između metodologije i metoda je izgubljena, odnosno, preciznije kazano, ona je pomešana na odnos paradigmi i istraživanja. Pritom je manje važno što pojam paradigma gubi svoja prepoznatljiva kunovska značenja (kojih i samih ima mnogo), a značajnije je što se ovim epistemološkim pomeranjem gubi veza između teorije i metoda, kao i specifičnost metodologije koja je autonomna u odnosu na teoriju. A do insistiranja na kvantitativnoj, kvalitativnoj i metodologiji MMR kao na paradigmama moralo je doći da bi im se pronašlo neko utemeljenje, pošto se shvatanju odnosa teorije i metoda ne može naći nikakvo utemeljenje u često veoma proizvoljnim određenjima i metodologije i metoda u okviru sve tri orijentacije („paradigme”).

Stoga ne čudi što autori koji navode Mendi Arčibald traže metodološku „bilingvalnost” i „tečnost izražavanja” (*fluency*) i u kvalitativnim i u kvantitativnim pojmovima. Green je pisala o zbrci koja nastaje kada istraživači koji primenjuju MMR nastoje da izbegnu konfuziju termina korišćenih i u kvalitativnoj i u kvantitativnoj orijentaciji. Pritom se niko od

autora koji navode ovo stanovište ne pita da li se ovde radi o veštačkoj i epistemološki neutemeljenoj podeli na paradigme.

Čarls Tedli (Charles Teddlie) i Abas Tašakori (Abas Tashakkori) u monografiji posvećenoj integraciji kvantitativnog i kvalitativnog pristupa navode da je triangulacija reč koju većina istraživača, nezavisno od njihove sopstvene metodološke orijentacije, povezuje sa kombinovanim metodima. Oni triangulaciju definišu kao „kombinaciju i poređenja mnogostrukih izvora podataka, procedura prikupljanja i analize podataka, metoda istraživanja i zaključaka koji se izvode na kraju istraživanja (Teddlie and Tashakkori, 2003). Oni definišu komplementarnost kao kombinovanje tipova podataka gde jedna vrsta podataka nadoknađuje slabosti druge vrste građe iz koje se stvaraju podaci (Teddlie and Tashakkori, 2003: v64). Prema njihovoj proceni, u prvoj dekadi našeg veka većina MMR koristila je komplementarne izvore podataka više da bi dopunila, nego da bi potvrdila (ili potkrepila) nalaze (Teddlie and Tashakkori, 2003: v65). Pritom su pomenuti autori zapazili da neke pristalice komplementarnih pristupa tvrde da je konfirmacija slaba motivacija za istraživanja preko kombinovanog prikupljanja podataka, „zato što različiti tipovi podataka proizvode inherentno različite tipove znanja i stoga ne mogu da budu korišćeni za proveravanje jednih pomoću drugih” (Teddlie and Tashakkori, 2003: 65). Ukazivanje na razliku između potvrđivanja (*confirmation*) i potkrepljivanja (*corroboration*) ovde ne bi imalo smisla.

Ipak, pomenuto zapažanje nije nevažno, ali je još manje neupitno. Različiti tipovi znanja izražavaju se kroz međusobno drugačije teorijske rečnike; svojevrsno „prevođenje” jednog teorijskog jezika u drugi jeste zamršen epistemološki problem, ali, načelno govoreći, ono nije nemoguće. Poricanje ove mogućnosti bi u velikoj meri vodilo poricanju mogućnosti rasta naučnog znanja. Metodolozi koji afirmišu MMR ne misle mnogo na sociološku teoriju; umesto toga, oni se usredsređuju na vezu između (u filozofiji nauke neuobičajeno shvaćenih) paradigmi i njihovog odnosa sa podacima. Pritom su *razlike između paradigmi uglavnom zasnovane na verbalnom ili numeričkom jeziku kojim se izražava sadržaj definiensa operacionalnih definicija*. Ovakvo utemeljenje deluje uveliko proizvoljno. Da sam mlađi, npr. da sam docent s ambicijom da „emancipujem” metodologiju od opšteprihvaćenih zabluda, koristio bih za označavanje ovakvog „utemeljenja” navodne logičke i epistemološke razlike između dva (pa i sva tri) različita pristupa („paradigme”) reč *Hochstaplerei*. No, pošto imam mnogodecenijsko iskustvo rada u akademskom okruženju, ovu reč ne koristim.

Dodajem sledeće: Pegi Šenon-Bejker (Peggy Shannon-Baker) navodi umesnu procenu Dejvida Morgana (David Morgan) da se način na koji

naučnici koriste pojam paradigma značajno promenio od izvorne Kunove (Kuhn) perspektive „načina da se sažmu verovanja istraživača o njihovim nastojanjima da stvore znanje”; ovo je tačno: Šenon-Bejker pominje mišljenja savremenih metodologa društvenih nauka da su paradigme pre oruđa (*tools*) istraživačkog procesa bez pretenzija na ekskluzivitet, ili da one nisu „statične perspektive”, nego više fluidni „konstruisani entiteti”. Ponekad se u literaturi predlaže zamenjivanje pojma paradigma pojmovima mentalnih modela ili stavova (*stances*) (Shannon-Baker, 2016). Vidljivo je da je kroz ovakva shvatanja ispoljeno ne samo ignorisanje uobičajenih značenja pojma paradigma, nego i njegova metodološka banalizacija gde se naučna paradigma nasilno sociološki „oslobađa” svog društvenog sadržaja, i onog iz društvene organizacije sazajnih delatnosti, kao i onog iz šire društvene zajednice. Ne treba zaboraviti da uz ova dva upravo pomenuta šira društvena okvira naučnih shvatanja postoji i onaj najuži, vezan za uporednu tržišnu prednost zagovornika MMR, koji mogu i uspevaju da traže posebne resurse za svoju navodno osobenu orijentaciju, za katedre, časopis, naučne konferencije, putovanja i istraživačke grantove. Ovaj partikularni karakter rivalskih orijentacija postaje posebno zanimljiv kada se, na primer, čitaju udžbenici poput onoga o nacrtu istraživanja pri primeni kvalitativnih, kvantitativnih i kombinovanih metoda, koji su koautorski napisali Džon Vord Kresvel (John Ward Creswell), doktor socioloških nauka i profesor porodične medicine i pedagoške psihologije, pisac 27 knjiga o kombinovanim i kvalitativnim metodima, i psiholog Džon Dejvid Kresvel (John David Creswell).

Da privodim kraju. Slažem se sa Robertom Lindom (Robert Lynd) da „ne može biti sukoba između dobrog (*sound*) kvalitativnog i dobrog kvantitativnog rada” (Lynd, 1939/ 1970: 174). Međutim, navodno filozofsko utemeljenje kombinovanih istraživanja u „pragmatizmu” služi prikrivanju odsustva njihove veze sa sociološkom teorijom. Ova istraživanja izvode i metodološke tekstove o njima pišu najviše pedagozi, a potom psiholozi i sociolozi; oni svoja istraživanja i svoje napise gledaju kao u potpunosti međusobno uporedive i samerljive. *MMR i njihova metodologija stoga su jedan oblik predmetnog i disciplinarnog uništavanja sociologije. Povezivanje kombinovanih istraživanja sa naopako shvaćenim paradigama u službi je njihovog lišavanja teorijskog utemeljenja.* Odsustvo teorije omogućava da se stručna pedagoška, psihološka i sociološka istraživanja predstavljaju kao naučna proučavanja, pri čemu se zanemaruje da naučna teorija donosi nešto što je bar perspektivno značajno novo. Milićevo shvatanje komplementarnosti izvora i načina prikupljanja podataka u funkciji je provere teorijskih stavova ili otkrivanja teorijski relevantnih neočekivanih otkrića (*serendipities*). U slučaju kombinovanih istraživanja komplementarnost, ili, pre, triangulacija, u službi je evaluacije reformski izvedenih ili zagova-

ranih praktičnih poduhvata. Metodolozi kombinovanih istraživanja u svom shvatanju paradigme prenaplaćavaju društveni moment deljenja vannaučnih pretpostavki u odnosu na saznajne postulate paradigmi. Na taj način oni umanjuju značaj čvrstog jezgra lakatoševski shvaćenih istraživačkih prrograma, u korist stručnog, a ne naučnog, pristupa. *Iza afirmisanja koegzistencije tri paradigme, kvantitativne, kvalitativne i kombinovane, nalazi se trivijalizacija sociologije, kako ona ne bi mogla da postavlja pitanja epohe.* Predmet sociološkog istraživanja za Vojina Milića su bili globalno društvo i društvene pojave posmatrane u njegovom kontekstu. Za zgovornike tri paradigme predmet sociologije daleko najčešće je izjednačen sa predmetima pedagogije i psihologije, shvaćenih u smislu evaluacije različitih „praktičnih politika”.

Ponoviću u zaključku: *metodska pitanja pomeraju se sa ravni ispitivanja odnosa metoda sa teorijom na nivo navodnih paradigmi, kao da u sociologiji postoji „normalna nauka”. Svaka dobra teorija je, za razliku od na prikazan način shvaćene paradigme, subverzivna i kritička i stran joj je reformizam, bez obzira na pokušaje autora kakvi su bili i jesu Dirkem (Durkheim), Gidens (Giddens) ili Habermas (Habermas). Priča o tri navodno rivalske paradigme sakriva apologiju metodološkog operacionalizma i društvenog reformizma u okviru statusa quo. Kvantitativna, kvalitativna i kombinovana paradigma temelje svoje razlike na verbalnoj ili numeričkoj formi definiensa u operacionalnim definicijama pojmova koje koriste.* To vodi do stanja gde kvantitativna orijentacija postavlja granicu apsolutnog siromaštva na prihod od dva dolara po ljudskom biću dnevno, a granicu između niže i srednje klase markira iznosom od deset dolara dnevno. Kvalitativna orijentacija podseća na ono što su u vreme između prvog i drugog izdanja Milićevog „Sociološkog metoda” Šeberg i Net nazivali autoterapijom sociologa (Sjoberg & Nett, 1968), odnosno na sociološko traganje za identitetom selfa, a ne društva. Što se tiče „kombinovane paradigme”, *the rest is silence.*

Literatura

- Archibald, M. (2016). Investigator Triangulation: A Collaborative Strategy With Potential for Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 10(3), 228–250.
- Barton, A. & Lazarsfeld, P. (1955). Some Functions of Qualitative Analysis in Social Research. *Frankfurter Beiträge zur Soziologie*, 1, 321–361.
- Blumer, H. (1939). *Critiques of Research in the Social Sciences: I. An Appraisal of Thomas and Znaniecki's The Polish Peasant in Europe and America*. Social Science Research Council.

- Bryman, A. (2007). Barriers to integrating quantitative and qualitative research. *Journal of Mixed Methods Research*, 1(1), 8–22.
- Campbell, D. T. & Fiske, D. W. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin*, 56, 81–105.
- Creswell, J. W. (2016). Reflections on the MMIRA: The future of mixed methods task force report. *Journal of Mixed Methods Research*, 10(3), 215–219.
- Creswell, J. W. & Creswell, J. D. (2018). *Research Design Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Fifth Edition. Sage.
- Creswell, J. W. & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Sage.
- Creswell, J. W., Plano Clark, V. L., Gutmann, M. L. & Hanson, W. E. (2003). Advanced mixed methods research designs. In: A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social and behavioral research*. (pp. 209–240). Sage.
- Denzin, N. K. (1978). Triangulation: A Case for Methodological Evaluation and Combination. *Sociological Methods*, 339–357.
- Greene, J. C. (2006). Toward a methodology of mixed methods social inquiry. *Research in the Schools*, 13(1), 93–99.
- Ilić, V. (2000). Kvantitativni i kvalitativni pristup u uporednom istraživanju. *Sociologija: časopis za sociologiju, socijalnu psihologiju i socijalnu antropologiju*, 42(2), 247–269.
- Ilić, V. (2004). Uporedno proučavanje društvenih pojava. *Etno-kulturološki zbornik za proučavanje kulture istočne Srbije i susednih oblasti*, knj. 9, 17–22.
- Ilić, V. (2022). Ceđenje suve drenovine: Kombinovani (pomešani) metodi, metodološki dogmatizam i metodološki eklekticism, *manuscript*, tekst poslat časopisu *Sociologija* 2. juna 2022.
- Jick, T. D. (1979). Mixing Qualitative and Quantitative Methods: Triangulation in Action. *Administrative Science Quarterly*, 24, 602–611.
- Kuljić, T. Đ. (1997) Idejno-političko opredeljenje i stvaralaštvo – Vojin Milić i marksizam. *Sociologija*, 39(4), 507–536.
- Lynd, R. (1939/ 1970). *Knowledge for What*. Princeton University Press.
- Milić, V. (1958). *Metodološki problemi u sociološkim istraživanjima*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet. doktorska disertacija.
- Milić, V. (1958) Sociološko proučavanje lokalnih zajednica. *Jugoslovenski časopis za filozofiju i sociologiju*, 2(1), 45–65.
- Milić, V. (1965). *Sociološki metod*. Beograd: Nolit.
- Modell, S. (2009). In defense of triangulation: A critical realist approach to mixed methods research in management accounting. *Management Accounting Research*, 20, 208–221.

- Moran-Ellis, J., Alexander, V., Cronin, A., Dickinson, M., Fielding, J., Slaney, J. & Thomas, H. (2006). Triangulation and integration: Processes, claims and implications. *Qualitative Research*, 6(1), 45–59.
- Popović, M. V. (1999). Kuljićev doprinos psihoanalizi naučnog stvaralaštva. *Sociologija*, 41(1), 63–68.
- Ragin, C. (1987). *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative Strategies*. University of California Press.
- Ragin, C. & Amoroso, L. M. (2011). *Constructing Social Research. The Unity and Diversity of Method*. Los Angeles, London, Delhi, Singapore, Washington D. C: Sage.
- Sale, J. E., Lohfeld, L. H. & Brazil, K. (2002). Revisiting the quantitative-qualitative debate: implications for mixed methods research. *Quality and Quantity*, 36: 43–53.
- Shannon-Baker, P. (2016). Making Paradigms Meaningful in Mixed Methods Research. *Journal of Mixed Methods Research*, 10(4), 319–334.
- Sjoberg, G. & Nett, R. (1968). *A Methodology for Social Research*. Harper and Row Publishers.
- Teddlie, C. & Tashakkori, A. (2003). Major issues and controversies in the use of mixed methods in the social and behavioral sciences. In: A. Tashakkori & C. Teddlie (Eds.), *Handbook of mixed methods in social & behavioral research* (pp. 3–50). Sage.
- Teddlie, C. & Tashakkori, A. (2010). *Foundations of Mixed Methods Research Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences*. Louisiana State University.

Milić's Understanding of Complementarity and Triangulation in Mixed Methods Research

Abstract: Mixed methods have been developing since the nineties of the 20th century, and today they are firmly institutionalized. Vojin Milić developed his methodological conception between 1954 and 1965, at the time of the dominance of the quantitative approach. Several questions appear here as turning points in the development of contemporary sociological methodology: the relationship to the epistemological assumptions of sociological research (pragmatism vs. positivist and later dialectical Marxism), the understanding of observation as (in Milić's case) the basis of sociological empirical research, validity vs. theoretical adequacy, and triangulation vs. complementarity of application of different sources and methods of data collection. By comparing the similarities and differences in the understandings of one important methodologist and one direction in modern methodology, the understanding of the mentioned methodological dilemmas can be deepened.

Keywords: Vojin Milić, mixed methods, validity, triangulation, complementarity

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316:929 Милић В.(082)

316(082)

SOCIOLOŠKO nasleđe Vojina Milića – 100 godina od rođenja
/ urednice Željka Manić i Anđelka Mirkov. – Beograd : Univerzitet u
Beogradu, Filozofski fakultet, Institut za sociološka istraživanja, 2022
(Beograd : Službeni glasnik). – 158 str. ; 24 cm

“... zbornik radova sa naučnog skupa nacionalnog značaja Sociološko
nasleđe Vojina Milića – 100 godina od rođenja, koji je održan
17. septembra 2022. god. na Filoz. fak. Univerziteta u Beogradu ...” -->
Umesto uvoda. – Tiraž 200. – Str. 7–8: Umesto uvoda / Željka Manić,
Anđelka Mirkov. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. –
Bibliografija uz svaki rad. – Summaries.

ISBN 978-86-6427-259-9

a) Милић, Војин (1922–1996) – Зборници

b) Социологија – Зборници

COBISS.SR-ID 84493577

Tekstovi u ovoj Spomenici potvrđuju da je razvoj sociologije u našoj zemlji dosegao zreo, kritički pristup, proučavanjem perioda institucionalizacije sociologije kao akademske discipline i njen razvoj tokom poslednjih 60 godina. Korišćenje široke literature u sagledavanju doprinosa razvoju sociologije i njenog metoda u opusu Vojina Milića pokazuje da je ne samo potrebno vratiti se na početne i razvojne tokove i nove rezultate u istraživanju društvenih tokova, već i neophodno.

Iz recenzije prof. dr Marije Bogdanović

Prilozi u zborniku imaju zajednički sadržalac: kritičko prevrednovanje nekih najvrednijih sadržaja u domaćoj sociologiji iz druge polovine 20. veka koji su „nadživeli” svog tvorca – Vojina Milića. Sadržajnost i pouzdana argumentacija tih priloga su dobar osnov, ne samo za razumevanje Milićevog doprinosa sociologiji, nego i za uvođenje čitalaca u složenu sociološku problematiku kojom se Milić bavio, a koja ima središnje mesto u profesionalnom bavljenju sociologijom.

Iz recenzije prof. dr Boža Miloševića

Tekstovi u zborniku „Sociološko nasleđe Vojina Milića – 100 godina od rođenja” bave se temama iz ključnih oblasti u kojima je Milić ostavio traga u sociologiji, kritički preispitujući njegove doprinose iz savremene perspektive i omogućavajući upotpunjavanje ocene Milićevog obimnog i sadržajnog sociološkog naučnog dela.

Iz recenzije prof. dr Dušana Mojića

ISBN 978-86-6427-259-9

